

ÁRKOSSY ISTVÁN

*Négyesben, vonalak játékasztalánál**

Upergett, baktató évszázadok tükrében mit sem jelent csekély két évtized. Ám az a két évtized, amelyből ezúttal a témával kapcsolatos gondolataimat merítem, koloritját tekintve, sajátos színharmóniáinak aurájában megcsillanva, csak rejt magában némi olyasféle mondanivalót, amely érdemessé teszi egypár mozzanatát a megemlézésre.

A húsz esztendő alatt – bizony annak is van jó húsz esztendeje már, hogy elmúlt! – lapgrafikusként naponta szembesültem az illusztrációval, a mai kolozsvári *Helikon* folyóirat néhai elődjénél, az állhatatos szivarfüstben végleg tovaillanó hajdani *Utunk* redakciójában. Így, időről időre, nemcsak a lapszerkesztői és képzőművészi tennivalók sajátos viszonyban álló kapcsolatának édesfanyar ízét érezkelhettem, hanem többnyire napi (néhánykor éjszakát sem kímélő) kapcsolatban voltam olyan kiváló és nem halvány népszerűség glóriájában fénylő művészekkel – főként grafikusokkal, akik illusztrációiknak, vagy annak társszellemeiben fogant képgrafikájuknak köszönhetően, mára megbecsült mestereivé váltak ennek az irodalom számára is oly mértékben rokonszenves és létfontosságú műfajnak.

Ámde azt se feledjük, hogy képviseljenek is bárminemű magas minőséget is a szövegrajzok – ahogy az illusztráció esetében történik –, legfeljebb a másodhegedűs szerepét tölthetik be az összképben. Mert ahol feltűnnek, ott rendszerint a literatúra az úr. Érthető, hiszen a szépirodalmi szövegek nem föltétlenül vindikálják maguknak az ábra jelenlétét, miután jól megvannak önmagukban is; ámde a szépen zengő, dallamos vonalkölteményeket – ha már bekopognak –, bizonyára nem utasítják el; szívesen fogadják magukba. Tudják rég: a képi látvány alkalmazása megsokszorozza az összhatást; a rajzok csínja emelkedettebbé, vonzóbbá teheti magát az egész kiadványt.

S még mielőtt ceruzánk az illusztráció kalandos útvesztői között keringőzne, hadd ejtsünk pár szót e művészi kifejezési forma egynémely jellemzőjéről is, amelyeket nem célszerűtlen szem előtt tartani. Mindenekelőtt, azt máris bizonyossággal kijelenthetjük: a rossz rajz a szöveget visszahúzza, a jó pedig felemeli. Ennélfogva elgáncsolhatja, vagy akár szabadjára is eresztheti az olvasó kalandokra hajlamos fantáziáját. Nem értelmetlen tehát, ha a művész minél mélyebben átéri a mű cselekményén kívül annak stílushangulatát is azért, hogy mentől inkább tisztában lehessen: milyen irányba célszerű magával csalogatnia az olvasó képzelőerejét. Hisz harsány, oda nem illő hangokkal is bele lehet rondítani egy szimfóniába, viszont a harmonikus összhangzás az effektust kétségtelenül csak nemesíti.

De vajon az illusztrációt milyen mértékben szükséges a szóban forgó szövegnek alárendelni? Vagy meddig lehet elrugaszzkodni annak határaitól? És ha ez mégis megtörté-

* Részletek az erdélyi könyvművészetről szóló, 2011 második felében Kolozsváron megjelenő kötet számára készült írásból.

nik, hova húzzuk meg a mezsgyét, hogy szöveg és rajz végül ne szakadjon ki végérvényesen egymás kölcsönös vonzasköréből? Mert ezt figyelmen kívül hagyva bizony könnyen fennáll annak veszélye, hogy egészséges társkapcsolat hiányában egyik is, másik is külön életet kezd élni.

A jó illusztrációnak – fogalmazhatunk az előbb vázoltak alapján – bizony nem kevés követelménynek kell eleget tennie. Ezt jószerével tanulni is lehet, miként azt hajdan, még a Kolozsvári Képzőművészeti Főiskolán eltöltött szemeszterek idején magunk is tettük. De talán még ennél is egészségesebb, ha valaki ösztönszerűen megérzi, mit sugall számára a helyes irányt jelző művészi ízlés, és rögvest eme kívánalmak teljesítése érdekében cselekszik. Talán ebből fakad az igaz gondolat is, miszerint legcélszerűbb, ha tudás és ösztön kéz a kézben jár. A szerencsések, a fátum kegyeiből talentummal megáldottak nem szenvedtek egyikből sem hiányt, miként Kincses Városunk, vagy annak vonzasköre sem nélkülözte a hetvenes-nyolcvanas évtizedekben e virtuóz műfaj emlékezetes teljesítményekre hivatott illusztris művelőit.

* * *

Cseh Gusztáv, Deák Ferenc, Paulovics László és Tóth László. Két grafikai szerkesztő és két díszlettervező. Négy név, amelyek mögött a könyvespolcok időillatú csendjében, fiókok zavartalan mélyén meghúzódva ma ott rejtezik sárguló újságpapír- és folyóiratlapokon egy sajátos korszak kiemelkedőnek minősülő képi tára, két évtized grafikusművészi stílushangulata, hasonlósága és különbözősége, más szóval: négy sajátos jegyekkel meghatározható művészi credo.

A négy közül két művészpálya, sajnos, már nem folytatható. Ámde önmagában mindkettő így is kerek egész. Cseh és Tóth céltudatos vonalai valamelyik képnél egyszer csak váratlanul megtorpantak, majd félbeszakadtak. Teljes életművükből, voltaképpen csak ez a két rajz a befejezetlen... *Vita brevis, ars longa.*

Megjegyzem: a fenti üres sor szándékosan került a többiek közé, nem a nyomda ördögének a műve. Szimbolikus jelentést hordoz a papíron. Mégpedig azt, hogy itt és most, a szilencium pillanatában, kettejük felé ezzel üzenjen a Tipográfia. Hitem szerint e szerény jelzés megilleti azokat, akik a csillagbetűk halmazában, hovatovább legszebb hivatásként, ma már a végtelent illusztrálják.

* * *

A múlt derengése takarja az első találkozások emlékeit.

CSEH GUSZTÁV. Négyük közül öt ismerem legkorábbról; családi kapcsolatok révén már hallottam róla, tudtam, hogy a *Dolgozó Nő* fejlécével futó, havonta megjelenő folyóirat szerkesztőségében dolgozik lapgrafikusként. Viszont szép emlékeim szerint a *Napsugár* gyermeklapnál botlottunk először egymásba, úgy 1962 tájékán, amikor illusztrációt rendeltek mindkettőnktől. Attól a perctől fogva szoros barátságunk töretlenül élt mindaddig, míg végleg el nem távozott közülünk.

Aki ismerte Cseh Gusztáv mentalitását, az tudja, hogy ennyire színes vérbeli grafikus személyiséget nem nagyon hordozott hátán a Föld. Noha mélyből fakadó érzések fűttek rokon szálakon – és művészi attitűdjében is – Székelyország kékben-zöldben derengő, varázslatos honához (elsősorban Csernátonhoz és a néprajzi gyűjteményéről nevezetes

Hasszmann-birodalomhoz), ennek ellenére én mégis a viktoriánus kor ködös Albionjába vélem feltűnni alakját karakteres profiljával, cilinderben, keménykalapban. Olyan történelmi díszletek között, ahol az idő üzenete, bizony, a csontig hatol.

Ne feledjük, hogy egy művész jelleme és az általa felmutatott mű jellege között kimutathatóan szoros kapcsolat áll fenn. Ezt az állítást perdöntően támasztja alá, hogy Cseh Gusztáv az utolsó pillanatig erős vonzalmat érzett az erdélyi felvilágosodás kimagasló személyiségeihez, a kor napló- és emlékirat-irodalmához, levelezéseihez, lélekérintő példabeszédeihez. Márpedig mi sem lehet fényesebb bizonyítás erre, mint dürieri aprólékossággal rézbe karcolt, utóbb ismételt nagyszerű kiadást megért *Hatvan Főember* című, kultúrtörténeti jelentőségűvé avatott, becses arckép-sorozata. Bízást állíthatjuk: nem más ez, mint hagyományőrző nemzeti panteonunk nagyjainak rézlemezek állhatatosságával megőrzött, mintaszerű gyűjteménye. S itt nyomban utalást kell tennem ennek az illusztrált kiadványnak míves iker-kötetéről is, egy hasonlóképpen jelentős mélynyomású karc-gyűjtemény facsimiléjéről, amely ezúttal a megsüppedt, az élettelennek titulált – ám a szülőföldben mégis tovább élni akaró és élni képes – regélő kövek iránt megnyilvánuló szeretetben öltött testet. Ez a dokumentumértékekkel felruházott második könyv a *Jeles Házak*.

Cseh Gusztáv felettébb könnyűkező rajzoló volt. Ezzel is magyarázható, hogy pallérozott életművéhez elegendő volt csupán a papír, a tus, a toll. (Utolsó időben előtérbe került rézkarc-technikája – tőle tudom –, legfőképpen a sokszorosítás céljait szolgálta).

De mégis, mi lehet művei kisugárzásának a titka? Úgy vélem, imponáló művészetének kifejező ereje egyrésztől eszközeinek sarkalatos redukáltságában rejlik, mivelhogy esetében az eszményi, legsterilebb grafikáról beszélhetünk: pusztán *fekete-fehérben*. Másrésztől, habitusának függvényében, képei mély és összetett érzelmi megnyilvánulásokra épülnek; ettől hatásuk is felfűtött, alkotójuk magas szintű rajzkultúrájával koronázottan pedig egyenesen magával ragadó. Magritte, Chirico a képzőművészetben, Kafka, Ionesco valamint Páskándi az irodalomban fémjelzi azt a vibráló atmoszférikus közeget – egyszersmind művészi kvalitást is –, amelynek aurája folyamatosan belengi a szóban forgó Cseh-lapok hangulatát. (Legösszettebb munkáihoz is legfeljebb egyetlen tenyérynyi vázlatot ha készített). Mágikus szürrealizmusnak is nevezhetjük ezt a nála fellelhető, többnyire rideg, rezzenéstelen, lunátikus tulajdonságokkal fűszerezett térben lebegő eseményvilágot, amely következetesen az abszurd, az abszurdoid felé hajlik el. Igaz, egy időben ezzel, nosztalgikus, múltidéző ecsetvonások is gazdagítják a meghökkenítő metafizikus látomásokat, az expresszív figurák között feszülő álomszerű képzet-társításokat. Végezetül egy patinás gramofontölcsér sercegő hangjaival az epilógus üzenete is hallható, amint az elkerülhetetlent közli: az Idő, a valaha létező legnagyobb játékos, igazi Ászként... mindent visz.

Munkáit – így természetesen illusztrációit is – a múlt rezzenéstelen bársonyporával vonta be (igyekezett többnyire megkeresni hozzá az alkalmas lehetőséget), amely alól mindegyre elő-előbukkan a történelem és a hagyomány megidézésének különös aromájú, csehgusztis ötvözet; olykor némi visszafogott iróniával és humorral, máskor pedig több metafizikával és szürrealizmussal ízesítve. Mintha grafikai lapjainak kisugárzását is sejtelmes varázskézek kotyvasztották volna évszázados tudással illatos apotékák titokzatos homályában, valamikor nagyon-nagyon hajdanán. Viszont nemcsak a gondolatosság beszédes ereje emelte magasba ezeket a műveket, hanem szerzőjük kiváló érzékkel brillí-

rozva azt is megvalósította, hogy az alkalmazott forma – nem mindennapi tartalmával párosulva – a lehető legteljesebb hatását érhesse el. Ezért rajzai (a lineáris perspektíva személyes, csehgyusztis értelmezésében) világos kontúrokkal meghúzott alakzatok rendszereibe ágyazódnak; vagyis: a pontos és a határozott „egy a vonal” jellegzetességei közepette alakítják a mindenkori felületet. Lényegében nincsenek „kereső vonalak”. Miként a reneszánszban sem voltak. Csak egyetlen vonal létezik: a *legkifejezőbb*, a *végezdemény*. Ám ezzel szemben az a terület, amit felruházott hatalmával körülhatárol, száz és ezer hajszál-vonal feszítésében vibrál, zeng, lüktet, mintha a szférák hárfájának eleddig sosem hallott húrjai egyszerre rezdülnének meg. Válaszul erre, haránt irányból újabb, majd egyre újabb vonal-hangzatok özöne hull alá, újabb és újabb akkordokat eredményezve. Extrém erők szorításában reszket a felület. A kompozíció gyakorta a szélek irányába van kihúzva, szó szerint: kifeszítve, hasonlatosan a pók hálójához; ebből éles hegyesszögek születnek, amelyek mélyen átjárják, olykor drámaian metszik egymást. Mindeközben megszületik az érdemi ráadás: terjedelmes felületeken merőben üresen marad a papír!

Cseh Gusztáv személyes univerzumának legerősebb pontja a „Fehér lyuk” jelenléte. Hangtalan kiáltás ez a nem létező térben. A fikikusan alkalmazott üresség immár elemi erővel, végre, szóhoz juthat. És ez a szűzies fehérség, másképpen fogalmazva a „szemtelen lyukas semmi”, a vonalháló kiroppant feszítése közepébe zárva teremti meg Cseh Gusztáv senkivel és semmivel össze nem téveszthető, öntörvényű képi világát. Erről a képtérbe integrált, steril „lyukas semmiről” viszont már nem igazán beszélhetünk a rézkarcai esetében, hisz egy levonat sajátossága éppen az, hogy már az üres lemez nyoma is egyfajta fátyolosságot hagy maga után a papíron. A rajznál fennálló, szakításig felfokozott katartikus állapot ilyenformán itt már megszelídül, lényegében erejét is veszti. Tusrajzai ezért képesek a rézkarcainál erősebb drámai hatást kiváltani.

Cseh Gusztáv művészete teljességében önálló képgrafika a műfaj összes jellemzőivel felvértezve, amely harmonikusan olvasztja magába az életműben több szálon futó, különös hangsúllyal jelenlevő, példamutató illusztrációs munkásságát is.

* * *

DEÁK FERENC neve számomra (miként bizonyára másoknak is) a legendás Kriterion Könyvkiadó fogalmával, valamint a címlapokról mindegyre felröppenni áhítózó szárnyas-ló képével forrt szorosán egybe. 1965-ben találkoztunk először, midőn könyvtervezői „első lépéseimet” próbálgattam Tóth Samunál; ma úgy érzem, egy leendő könyvgrafikus számára az akkor elképzelhető legjobb iskolában. Egy olyasféle iskolában, ahol a magiszter a szokás ellenére nem volt bőbeszédű, és vice versa: ezt tanítványaitól sem várta el. Ellenben az éppen születőben lévő könyv grafikai arculattervétől keményen megkövetelte, hogy igencsak kimerítően meséljen mindarról, ami egyáltalán elvárható tőle. Fájdalom, röpke két év múlva, Tóth Samu hajlott hátú sziluetdje örökre eltűnt a Házsongárdi temető borostyánnal ölelt öregfáinak örökös homályában.

És akkor a sors úgy határozott, hogy egy ihletett gondolattal Deák Ferencet nevezi ki a könyvkiadó grafikai irányítójának. A múlt azóta többszörösen bebizonyította: nem születhetett volna ennél ésszerűbb választás. Mert az idő megérlelte gyümölcsét; nevét ma nemcsak a legkiválóbb grafikusok, hanem – nota bene: a legfelkészültebb könyvgrafikusok soraiban említhetjük.

Deák Ferenc ösztönös rajztehetség. A vonal nagymestere. Ha a „szép” szót kellene társítanom a „rajz” szó fogalmához, akkor bizonyára az Ő munkáira gondolnék elsősorban, hisz bármikor magam előtt látom emelkedetten szárnyaló, dallamos és vérbő vonalkölteményeit, amelyek a kalligráfia rejtett törvényein nevelkedve lágyan egymásba fonódnak, majd futnak, kalandoznak feltartóztatatlanul a papír tágas és akadálymentes univerzumában. Egyetlen vonal – és ez már faktum – hihetetlenül sokat képes közölni alkotójáról. A Deák-rajzok mindenekelőtt a tiszta vonal autonómiájáról vallanak, a mindent felülírni képes és felül is író legautentikusabb emberi kézjegyről, minden idők művészetének Alfájáról és Omegájáról.

Kökös kis templomának estéli harangkondulásakor – úgy képzelem – Háromszék haragoszöld fenyvesei útjukra eresztik a székely mondavilág álomba ringató történeteit. Szénaillatú alkonyórák tücsökciripelésében, kakukk hangjainál, nem lehet azokat nem meghallani, nem lehet azokat örökre nem szívbe zárni. Sejttem, valamikor a kis Deák Feri is bizonyára ezt tehette. Viszont nem sokat teketóriázhatott, hisz mára kiderült, hogy leleményes művésztársisznyájában magával hozta valamennyit... Egyébként életműve mi mástól is lehetne olyannyira mélyről átszöve a legendák és népmesék tisztító varázslatával? Úgy látszik, valamit csak hordoznak arrafelé a csillagok, tudniillik a csíkszeredai születésű nagynevű Szász Endre festőművész képeit is keresztül-kasul behálózta ezüst és aranyzálaival a balladákban nyugalmas otthonára lelt szájhagyomány.

A következő lépcső Deák számára nem vezethetett máshova, mint az egyre érettebb könyvillusztrátori szemlélettel kiérlelt és megvalósított, maradandó kötetek gyöngysorához, amelyeket itt és most, egyszerűen képtelenség volna lajstromba vennünk. Ennek dacára, az egyik közülük mégiscsak pennavégre kérezkedik, ez pedig Garay János munkája, *Az obsitos* című, páratlan szellemességgel megalkotott elbeszélő költeménye, amelyben a poéta, a hamiskás furfangú Hány János Napóleoni-háborúban megesett hites cselekedeteit meséli el. A rajzok merész lépést jelentettek az erdélyi meseillusztráció történetében. Végre együtt szárnyalhatott a költemény sodrásával a bátorságára lelt vonal, a szellemes forma, a biztos szerkezet és ízes kompozíció. Alaphanggá lett e tetszetős meséskönyv a soron következő kiadványok összhangzatában. Később Benedek Elek apó fehérlelkű meséit négy példás szerkesztésű kötet koszorújába csomagolta a kiadó, melyeket sorra: kék, piros, ezüst és arany színekkel jelöltek meg. A lavírozott akvarell technika fluiditásának önfeledt mámorában, a szászpróbás ecset nyomán, újfent egymásba derenghetett cifra szövevényeivel a színpompás mesevilág.

Bárha csak az említés erejéig is, de mindenképpen ide kívánczik Palocsay Zsigmond és Kányádi Sándor nem egy verskönyve, vagy Kocsis István elegáns drámaköteteinek sora, amelyeknél az új rajzi stílus láthatóan már gyökeret fogott, sőt tisztes lombot is eresztett. És immár virágot hoztak a klasszikus és kortárs magyar regényeket ékesítő, újabb mérföldkönek beillő Deák-illusztrációk is. (Krúdy Gyula: *Szindbád*, Bálint Tibor: *Zokogó majom*, valamint Sütő András: *Anyám könnyű álmot ígér* című prózakötetéről van szó.) Mindahányban, a szöveggel történő kivételes azonosulás mellett, egyfajta szeretetre méltó lírai humor lélegzése is meghallható.

Mindent egybe véve, megállapítható, hogy Deák Ferenc illusztrátori habitusa oly erős ismérveket hordoz, hogy képstruktúrájának és stílusának sajátos elemei időnként hatalmukba kerítik még önálló grafikáinak alaphangulatát is. Kass Jánosnál, de akár Szász Endrénél is tisztán kimutatható hasonló jelenlét, ami nem sejtet egyebet, csak azt,

hogy jellemzően közelálló formai jegyekkel lesz felruházva mind az illusztrációs, mind pedig a képgrafikai életmű. Csupán néhány ismertetőjegyet említenék ezek közül, ilyenek: a „fő alak” vissza-visszatérő használata; a hangsúlyozott részek központi helyre történő leghatásosabb komponálása; mellékszereplők háttérbe helyezése, tárgyi elemek sorának bemutatása; a címben, esetleg a tartalomban valamely irodalmi alkotás miliójéhez történő szorosabb kapcsolódás. Erről vallanak Deák esetében a *Villon*, a *Bethlen Kata*, a *Káin és Ábel* vagy a *Madách* nevével fémjelzett nagyméretű grafikai lapok. Esetükben azzal szembesülünk, hogy az illusztráció voltaképpen saját műfajbeli határait lépi át, és az írott műtől függetlenül, önálló műalkotás életét kezdi élni. Ennek velejárója és hozadéka a részletek gazdag kimunkáltsága is. Mert a mű, kiemelkedően a – szülőföldjének is felfogható – szöveg vonzasköréből, többé nem számíthat annak képmagyarázatot betöltő szerepére; ezért attól a pillanattól fogva, önmagán belül kell törekednie a kifejezés teljességére.

A Deák-életmű egy bámulatos művészi eleganciával átfűtött, kalligrafikus lendülettel hömpölygő, intellektuális és irodalmi felhangokkal fűszerezett illusztráció-folyam, amely magán hordozza az alkotó képgrafikai szemléletének egyéni jegyeit is.

De hogyan történik, és miről szól ez a hömpölygés? Ahogyan a Hargita öregfenyőinek gyökérvilága tekerőzik rozsdás tűlevelek lágy szőnyegén a zuzmóillatú homályban, akként vándorol Deáknál is a vonal hol eltűnve, hol felbukkanva, majd váratlanul irányt váltva, néha önmagát kerülgetve; és mindeközben folyvást csak mesél... Mesél kezekről és arcokról, kapukról és tornyokról, órákról és harangokról, tündérekéről és állatokról, foltos batyukról, pazar aranykoronákról. Aztán szivárvány fölé boruló csillagokról is mesél, és puha szárnyakról, mosolygó Napokról, szomorkás Holdakról. Néha úgy tűnik, mintha már-már deákferissé vált volna körülöttünk az egész világ. És történik mindez szép könyvek díszes lapjain gondosan megőrizve. Mert igencsak szerencsés, ha a jó könyv szép; ellentétben azzal, amikor mindez nem mondható el róla.

Deák Ferenc évtizedes könyvgrafikai tapasztalatainak ékes koszorúgyűjteménye a *Betű és rajz* című releváns kötet, amely első ízben a Kriterion kiadásában látott napvilágot 1988-ban; majd nemsokára bővített változatban, tartalmához illő méltó köntösben a szegedi Mozaik Könyvkiadó is megjelentette. E kötet a betűt és a rajzot megteremtő vonal élettörténetéről szól, a legmagasabb szinten.

Sorsszerűnek vélem az említett kiadvány akkori megjelenését. Sorsszerűnek, ugyanis egy olyan pillanatban köszöntött ránk, amikor – csaknem váratlanul – két heterogén világ találkozott egymással. Az idő kérlelhetetlenségében rendre fényességét veszítette Gutenberg és Misztótfalusi hagyományörző tipográfiájának évszázadok óta kézi munkával nemesített ősi mestersége, miközben valósággal reánk tört az érzelemmentesség fagyos arckifejezésével az újsütetű, digitális lehetőségek kifogyhatatlan tárháza. Ennek – kétségtelen erényei mellett – mára drámai következményei is számtalan esetben érzékelhetők. De ez már egy másik fájdalom...

* * *

PAULOVICS LÁSZLÓ – Cseh Gusztávhoz és Deák Ferenchez hasonlatosan – ugyancsak grafikusként végzett Mátyás király legendás szülőházában, abban az esztendőben, amikor elsőéves főiskolás voltam ugyanott, ugyanazon a szakon. Ezerkilencszázhatvanegyet írtunk. Emlékszem, az Óvár egykedvű terecskéje fölé nyújtózott az idő ette,

faragott gerendázatú manzárd, ahol kilenced magammal kezdtem el hat évig tartó tanulmányaimat a kiváló és pótolhatatlan szellemi mentor, Kádár Tibor vezényletével. Az örökké homályos emeleti pihenő egyik sarkából csikorgó falépcső vezetett egy félreeső terembe, ahol egy szál grafikus készült akkoriban az államvizgára: Paulovics László. Ma sem ismerem az okát, de soha, egyetlen esetben sem nyílt meg előttünk az a titokzatos ajtó. Ezért hosszú ideig titokzatos maradt a lakója is. Ám egyszer, a műterme előtt, falnak támasztva, pompás, plakátot pillantottam meg: a *Cabiria éjszakái* című Fellini-filmhez készült, amelynek frappáns rajzolatát, ma, kereken fél évszázad távolából is kristálytisztán felidézhetem.

Szatmárnémetiben látván meg a Napot, érthető, hogy Paulovicsot (rövid nagybányai kitérő után) szülővárosa hamarosan hazacsábította. Attól kezdve a helyi Állami Magyar Színház (később Északi Színház) díszlettervezője lett mindaddig, mígnem 1985-ben végleg Németországba, Iserlohnba helyezte át látványos munkákban és szellemi nyüzsgésben sosem szükölködő műteremvilágát. Ma Szentendrén él. Személyes kapcsolatba még 1967-ben kerültünk, amikor már az *Utunk* redakciójában végeztem elkötelezett grafikus-i teendőimet. Jól tudom, Paulovics igencsak kedvelte mindenkor a színvonalas irodalmat. Ennek a vonzalomnak ékes bizonyítéka az *Erdélyi Írók Arcképsorozata*, amely rímelt Cseh Gusztáv fentebb szóba hozott panteonjával, noha egészen eltérő felfogásban és eltérő technikával készült. Különös jelentőséggel felruházott arcképes illusztrációk ezek, ahol a szerző időnként bátran kiemeli a líra és az epika egy-egy részletét az eredeti mű szövegtestéből és új összefüggésben áthelyezi a rajz autonóm keretei közé. Látványos megoldás.

Mesteri rajzoló volt már indulásakor. S ha most felidézem a kezdeti időkről első benyomásaimat, akkor azt mondhatom: oly magas igényszintről indult ez a művészi pályafutás, hogy legfeljebb az esztendőik stílusváltozásai hozhattak újabb és újabb szint képi világába, miután a művészi mércét, önnön számára, már első pillanatban a lehető legmagasabb pontra állította be.

Paulovics kiváló díszlettervező hírében is áll. Az előzőkben szót ejtettünk a szövegrajzolás mibenlétének változatos szinonimáiról. Lám, ezúttal újfent azt állíthatjuk: a díszlettervezés is illusztrálás, annak összetettebb, mégis létező formájával, mivel itt is az irodalmi szöveg látványként történő megjelenítése az elsőrendű feladat. Igaz, ez alkalommal mindez már nem síkban ábrázolva történik, hanem a szövegből egy építész képzelőerejével plasztikusan kibontakoztatva, térben megformálva. Az ebben való jártasság – a felnagyított méretek ellenére – hasonló érzékenységet, irodalmi tájékozottságot, valamint kosztüm- és kelléktörténeti ismereteket feltételez, miként az a könyvvel szembesülő grafikustól elvárható.

Paulovics László hangos sikereihez nagymértékben az is hozzájárulhatott, hogy kompozíciós képességeinek ötletgazdagsága egyszerűen nem ismer határokat. Márpedig a kombinációs rátermettség ereje, egyenes ágú kifejezője a szellem szabad csapongásainak. Ez a hajlam egy művész számára a tájékozódás biztonságát nyújtja; az érintett művet pedig minden bizonnyal értékes tartalommal gazdagítja. Sajnos, miután a színpadkép az előadások élő pillanatainak a szerves része, a jupiterlámpák kialakásával részben maga is a sötétség és a feledés homályába vész.

De egy festmény évszázadok képes túlélni. Talán ennek a felismerése vezethette Paulovicsot is abba az irányba, hogy első perctől fogva keressen – és találjon is – a szín-

padtér levegőjében fogant művészi inspirációi számára olyan újabb és újabb utakat, amelyek alkalmasint megfelelnek ötletes látomásai és elképzelései ilyen irányú kifejezésére. Majd mindezt biztos kézzel meg is tette a színpad, valamint a papír és festővászon között lavírozva, ezért életmű-mérlegének serpenyője nem billent el, ma is egyensúlyban áll. Brecht és Goldoni, Machiavelli és Osborn, Miller és Csehov, Shakespeare és Madách műveit színpadra álmolni a legszebb feladatok közé tartozik, ami egy művész számára egyáltalán elképzelhető. És e gyönyörűségees bokréta sorral talán csak a Szatmárnémeti Szentlélek templom impozáns oltárképére szóló megbízás vetekedhetett. Viszont Paulovics, már alkatából fakadóan is, kezdettől fogva vonzódott a monumentális terekhez, az erőpróbáló feladatokhoz és kihívásokhoz, ezért az effajta megbízásokban mindenekelőtt személyes gyönyörűségét lelte. Rajzait az ihletett művész szellemének friss fuvallata lengte be, a képről képre történő fogantatás izgalma, nem pedig a rutin simogató, álmatag szürkesége. A siker mámorában nem sokat hezitált. Új találkozások várták, mivelhogy mindenkor kísérletező alkat volt, s noha művészetszemléletének alapfelfogása lényegében alig változott, a folytonos frissítések és gyakori stílusváltások fényében minduntalan meglepetésekkel csigázta fel művészetkedvelő közönségét. Miként festőpalettán a színek teszik, akként sorakoznak fel a jelzőszerkezetek, amelyek művei szemlélése közben bukkannak elő. Ilyenek: a korszerűség, a gondolkodásra készítés, a leleményesség és megérezés, a logikus építkezés, vagy a szemlélő intellektuális próbatétele.

Alkotásaiban az illusztráció jellegétől merőben távol álló, bonyolult és többértelmű jelenetek változtatják egymást líraiként is felfogható képekkel, ahol a nosztalgia csöndesebb hangjai is elő-elő merészkednek. Ez legfőképp családi archívum-színeket megvilágító reminiscenciáinál érzékelhető, amelyek a finomra hangolt ironia árnyalatait sem nélkülözik. Így, minden korszerűsége ellenére, legyen bár látomásos, avagy konkrét a Paulovics-kép, nem elhanyagolható benne a mementó vissza-visszatérő szerepe sem. S minthogy e jelenség tetten érhető többek közt Cseh Gusztávnál és Deák Ferencnél is, meg merem kockáztatni: erdélyi szindrómával állunk szemben.

Paulovics, noha el-eljárászadzik az idővel, azért mégsem a múltban ringatja magát. A jelenben él.

* * *

TÓTH LÁSZLÓ úgyszintén a kolozsvári főiskolán diplomázott (1957), ámde a festészeti szakon, a kiváló mester és jeles oktató Miklóssy Gábor tanítványaként. Amiért nevét mégis a kiemelt grafikusok soraiban említem, azzal magyarázható, hogy nyomatékosan festői vénája ellenére briliáns rajzi képességekkel felruházott (nem sok piktorra jellemző!) intellektuális alkatként tartottuk számon. Még hozzá olyan művészként, akinek illusztrációival is évtizedeken át szembesülhetett a figyelmes – elsősorban az *Utunk* irodalmi-művészeti hetilapot kedvelő – olvasó.

Tóth László is Szatmárnémetiben született, akárcsak Paulovics, és ő is erős elkötelezettséget érzett a monumentális művészetek iránt. Elismert díszlettervezőként emlékezetes játéktereket álmódott évről évre a Kolozsvári Állami Magyar Színház sétatéri, legendás színpadára, még Harag György rendezéseinek hangos sikerekkel koronázott fénykorában. Végül, ugyancsak Németországba telepedett át (1984), ahol hosszú ideig Münchenben, majd, az utolsó években, Wertingenben élt.

Természetesen a koloritban fogant és a fekete-fehér munkák aránya Tóth esetében eltérő módon jelentkezik a Cseh–Deák–Paulovics hármaséival szemben. Érthető, hiszen született festő volt... elsősorban festő. Grafikai munkássága, mindezek ellenére, kétségtelenül kiemelt hangsúlyt érdemel.

Gondolkodó alkat volt. Literátorként olykor az írást is kedvelte. Nem egy jegyzete köszönt ránk a művészeti oldal hasábjairól, ha lelkét mondanivaló érintette meg. Mind ez nem csoda, hisz oly mértékben tudatos művésztől beszélünk, hogy egy kis jóindulattal akár művészet-teoretikusnak is titulálhatnánk személyét. (Nem véletlenül lett egykoron a főiskola docense is!) Igaz, az sem titok, hogy négyük közül a legkomótosabb tempóban ő dolgozott; de miután a sebesség nem a képzőművészet kritériuma, így ennél sokkalta lényegesebb, hogy minden ecset- vagy ceruzavonása elmélyülés és tudatosság közepette született. A képet, grafikát lelki képernyőjén előbb tökéletesen megalkotta, s csak ezután kezdett a kivitelezésükbe. Ámde sokszor úgy érezte: a kéz nemigen érheti utol a szellem szabad csapongásait, ezért olykor egyfajta Leonardo-szindróma nyomta lelkét, ami ilyenképpen fékezően hatott manuális teljesítményeire is. Persze, ettől képeit még a kolozsvári kiállítások legfigyelemre méltóbb darabjai közé sorolták, mégpedig egy olyan időszakban, amikor a diktatúra szűkös kalitkái beárnyékolták a tárlatok füledt, helyben toporgó légkörét.

Ilyen környezetben és ilyen körülmények között bombaként robbant a köztudatban *Tárgyalás* című, expresszív feldolgozásban megfogalmazott nagyméretű tusrajz-sorozatának látványa, amely a rá jellemző analitikus és invenciózus szemlélet megfogalmazásában az évek során több változatban is napvilágot látott. A téma alapfelfogása korszerű. A lózungoktól hemzseggő éra szavakkal ki nem mondható gondolatainak méltó illusztrációja. Akár Vesalius anatómiai értekezéseiből is előléphetnek volna a kompozíción látható, tárgyalóasztal körül helyet foglaló csont-emberek, miközben a papír világító fehérjéje és a fekete vonalak mélyen szántó csapásait alkotójuk a szenvedő, a dühtől pattanásig feszülő emberi test ábrázolásának szolgálatába állította.

Méretes festményeiről (Édesanyját, vagy más témákat ábrázoló vásznaira gondolok), amelyek majdhogynem murális arányokat öltöttek, nem illene semmiképpen megfedkezünk, hisz azokban volt tetten érhető legtisztább arculatában a nagy formátumú gondolkodás minden kétséget kizáró hajlama. Persze, szénrajzai, tusrajzai, lavírozásai, mindahány ugyancsak szép példái a vonal, a szín, a karakter, a feszültség mesteri alkalmazásának, a művészi közvetlenség sokszorosan összetett folyamatának, amelyet bensőséggel élt át és biztos kezekkel irányított. Utolsó, nagy horderejű vegyes technikával alkotott sorozata is az emberi arc örök titkait kutatta – Holbein-mércével mérve; mélységeiben viszont Francis Bacon nagyvonalú analíziseinek transzcendens világát idézve. Ceruzarajzait, egy mindent gúzsba kötő szürke hálózat érrendszerével szőtte át, amellyel nemcsak szuggerálta, hanem már-már a Stix folyó fortyogó hullámaiba citálta magával a gyanútlan nézőt. Hattyúdálának rajzaira a klasszikus német expresszionizmus felfokozott zaklatottsága nyomta rá bélyegét. S mintha a sors is igazolni akarta volna effajta törekvéseit, az 1910-ben elhíresült „Der Blaue Reiter” mozgalomát nevében felidéző (persze, annál szerényebb jelentőségű) „Roter Reiter” művészeti csoportosulásba kapcsolódott be.

Tudjuk, a távolságok erősen viszonylagosak. De a perspektivikus ábrázolás illúzióteremtő képességének ismeretében úgyszintén jelentősen átértelmezhető a „közeli” és „tá-

voli” fogalma is. A közelinek hitt alakok sajnálatos módon a messzeség egyre sűrűsödő ködébe vésznek, a távoliak ellenben folyton közelednek; míg csak azt nem érezzük, hogy itt vannak, tőlünk alig karnyújtásnyira. E hasonlat szellemében éreztem Münchent és művész lakóját is a kép közvetlen előtérben megjeleni azok után, hogy Tóth Laci ceruzája az utolsó esztendőkből erősen közel rajzolta azt hozzám. S akár Óbudáról, akár Bajorhonból figyeltük a sötétség csillámporos passzpartújában grafitból maszatos arcát a Holdnak, azért nosztalgikus ábrándozásaink mindegyre megtalálták a Donát-úti műtermek egykori színfoltos világát, színházi estek tiszavirág életű pillanatait, szerkesztőségek pörgő és lazító lapzártáit. Negyven esztendő tanulságaival tarsolyunkban, a rég meghúzott vonalak mentén gondolatban együtt újra végigbandukolva, mi tagadás, olykor másnak mutatta magát a régi kép. Ámde azok is, egytől egyig valamikor mind a mi vonalaink voltak.

S az augusztusi csillaghullás közepette három világ háromféle palettájának színvilágán elmerengeni, egy kaleidoszkóp illúziójával felérő fényes tünemény élményét nyújtotta. Sajnos, ma már ez is csupán a múlthoz tartozik.

* * *

A vonalak játékasztalánál, az idő árnyékában még peregnek a lapok.

És akárha az évszakok hoznák magukkal fuvallatok hátán tarka üzeneteiket, akképpen rajzolódik ki szemünk előtt négy eredeti színvilág, négy sajátosan fémjelzett életműben. Cseh Gusztáv, Deák Ferenc, Paulovics László és Tóth László grafikus- és festőművészetét viszont elsősorban nem a közös kor fogalma, hanem a minőség színvonala és a finom hasonlóságok érzékeny felhangjai kapcsolják egybe.

A hatásos illusztráció egyszerre simogatja az irodalmi művet, és az olvasó lelkét is. S hogy mitől lehet igazán a rajz e célnak megfelelő, ehhez olykor a recept sem árt. De a sugallat mégis mindent felülír. A könyvművészet évszázados öregfájának megmegújuló zöldhajtásai mindemellett busásan kínálnak alternatívákat e nemes feladatok művészi megfogalmazására olyan képíróknak, aki hittal vállalja az iránta való gondoskodást, s eközben, kalandvágyának is engedve, bemerészkedik egy meseszép édenkert szellemfrissítő birodalmába.

Ennek a csodálatra méltó öregfának gyönyörű a lombkoronája.

Méltatására született az írás.

ÁRKOSSY ISTVÁN (1943) festőművész, grafikus. 1967-től két évtizeden át a kolozsvári *Utunk* című irodalmi hetilap szerkesztője volt. Budapesten él.